

A múzeumi közművelődés és a helytörténet Egerben

A Dobó István Vármúzeum programjainak, kiállításainak számos kapcsolódása volt az elmúlt fél évszázadban a helytörténettel. A rendezvények kapcsán, sokféle módon és aspektusból került feldolgozásra Eger és a szűkebb környék helytörténete és egyúttal a vármúzeum fontos szerepe miatt, az itt történt felújítások, események, programok, megemlékezések a lokális történelem epizódjaivá váltak.

Az egri vár ez elmúlt ezer esztendőben, mindig is nagy hatással volt környezete és – néhány időszakban – az egész ország történelmére. Elég, hogyha csak a Szent István által itt megalapított püspökségre vagy a török ostrommal szemben tanúsított hősiesség helytállásra gondolunk. A második világháború éveiben itt működött lengyel menekülttábor az egész város életére hatott. Miközben a 14. honvéd gyalogezred német szövetségben a Donhoz indult, a várban lévő laktanyában a németek elől hazánkba menekült lengyelek laktak, Hitler Horthy Miklós kormányzónak írt számonkérő levelei ellenére. Öt éven keresztül a menekülttábor békésen működött a város közepén. A lengyel gyerekek iskolába jártak és házasságok is kötődtek a legyelek és az egriek között. A tábor felállításának 60. évfordulójára kiállítással emlékeztek a várban. Kiadványok, tanulmányok jelentek meg a történetéről, a várban és a városban egyaránt emléktábla őrzi a lengyelek ittlétét.

1957-ben megszűnt a katonai laktanya az egri várban. Az ez évben megalakult Eger Vára Barátainak Köre „társadalmi szervezet” hathatós tevékenységének eredményeként az addig a Butler-házban működő Dobó István Múzeum költözött a történelmi falak közé.

A használható állapotban lévő épületekben már a beköltözés évében kiállításokat nyitott a múzeum.¹ 1958-ban már látogatókat fogadott az Egri Képtár és a Vármúzeum néprajzi anyagából rendezett népművészeti kiállítás, melyen elsősorban a megye régi viseletét, népi bútorkat, a fazekas- és faragóművészet darabjait mutatták be. A harmadik ekkor megnyílt tárlat az ősnövény- és őszállattani anyag egy részét bemutató természettudományi kiállítás volt, hiszen ezen a területen is országos, sőt közép-európai viszonylatban számottevő állománnyal rendelkezett az intézmény.

A kiállítások mihamarabbi megnyitását a hatalmas érdeklődés is siettetette. A vármúzeum már az 1950-es évek végére az ország leglátogatottabb közgyűjteménye volt, a vendégforgalom megközelítette a 300 ezer főt évente. Ez a nagy szám az „igen kicsiny munkatársi gárda részére nagy felelősséget és terhet jelentett.”² A múzeum dolgozói 1963-ban már 15 ezer tárlatvezetést tartottak a 339 ezer látogató részére és a közművelődési programok közül ekkor indult el ősszel a múzeumi hónap eseménysorozata.

A látogatók a hatvanas évek közepéig külön-külön válthatták meg a belépőjegyet a kiállításokban, melynek ára minden tárlatban 1 Ft volt. 1964-ben döntöttek a közös belépőjegy bevezetéséről. Ennek oka az volt, hogy 1965. március 15-én megnyílt *Az egri vár története* című kiállítás a gótikus palota emeletén és a *Hősök terme* a földszinten. Dobó István síremlékének márvány fedőlapját korábban a Setét-kapuban láthatták az érdeklődők. Így volt ez több mint száz esztendővel ezelőtt is, amikor Gárdonyi Géza fiával sétált a várban és gyermeke kérdése után erősödött meg benne a gondolt, hogy regényt ír a hősiesség várvédelemről.

1965. május közepén a Magyar Televízióknak helyszíni közvetítése volt a Vármúzeumból, és ezt követően még egy hétig voltak rendszeresen egri és Heves megyei műsorok. Az új állandó kiállítás megnyitásával párhuzamosan megjelent az első vári vezető, ismeretterjesztő füzet is *Az egri vár élete* címmel. 1966-ban két országos vetélkedő szervezésébe is bekapcsolódtak az intézmény munkatársai, a népművészeti témájú vetélkedőt a televízió is közvetítette.

Az 1970-es években bővült a közművelődési tevékenység. 1976-ban került sor a Gárdonyi diáknapok megszervezésére. Ezekben az években kerülhetett sor a közművelődés „infrastruktúrájának”, keléktárának a fejlesztésére is. 1977-ben a Közművelődési Alaptól 500 ezer Ft-ot kapott a múzeum, melyből Egerben és Gyöngyösön kiállítási installációt és audiovizuális eszközöket vettek, és sor került egy Romitor típusú sokszorosítógép beszerzésére is. A következő évben 100 ezer Ft-os támogatásból szemléltető eszközöket és diapozitív sorozatokat készítettek a múzeumi foglalkozásokhoz. Az iskolai osztá-

¹ *Petersák Tivadar*: Történelmi bevezető. In: Dobó István Vármúzeum. Szerk.: Petersák Tivadar – Veres Gábor. Eger, 2003. 15.

² *Bakó Ferenc*: A Baráti Kör és a Dobó István Vármúzeum. In: *Az Egri Vár Híradója* I. Eger, 1960. 10.

lyok tanórához kapcsoltan a helytörténeti ismeretek bővítése céljából egyre gyakrabban keresték fel a múzeumot.

A várostrom 425. évfordulójához kapcsoltan középiskolásoknak szóló vetélkedőt szerveztek „Ki tud többet az egri várról” címmel. A Magyar Rádió a képzőművészeti világnapon a Képtárból sugározta a „Keress, kutass!” című műsorát. Ebben az évtizedben kezdődtek meg az első színházi előadások a vár területen, főként történelmi darabokkal. 1976. július 18-án, vasárnap este éppen az Agria nyári színházi játékok előadása folyt, amikor a vár Dobó-bátyja nagy robajjal megesúszott.

Az egri múzeumban megyei szervezésben múzeumpedagógiai tanfolyamot indítottak, melyen 15 pedagógus vett részt, azzal a céllal, hogy megismerve a múzeumi munkát, kidolgozza a múzeum közreműködésének módjait az általános és középiskolai (helytörténeti) oktatásban, nevelésben.

Az 1980-as években további bővülésről beszélhetünk. A vármúzeum munkatervében 1980-ban ismeretterjesztő előadásokról, a Múzeumi és Műemléki hónap programjairól, régészeti szakkörrel, a Miskolci Rádióban szereplő rendszeres műsorokról, a „Hazai tájakon” országos vetélkedőbe való bekapcsolódásról olvashatunk. 1981-ben készül először külön közművelődési terv az új „Egri vár története” kiállításához és a vidéki tájházak, kiállítóhelyek működtetéséhez. Új színpolt a vármúzeum kínálatában a *vármozi*, melyet a Moziüzemi Vállalattal közösen 1981. május 1-től működtettek. Az Egri csillagokat vetítő mozinak 1981-ben 28 ezer, a következő évben 44 ezer látogatója volt. A nagy érdeklődés miatt a filmvásznat is szélesíteni kellett. A rendszeres és állandó múzeumi foglalkozások és órák biztosítására oktatóterem felszerelése vált szükségessé, melyet szintén 1982-ben valósítottak meg.

A képtárban komolyzenei koncerteket szerveztek és ebben az évtizedben jelent meg a *Diárium* sorozat több füzetben a tanulóifjúság számára, mely a vármúzeumról nyújtott hasznos, érdekes ismereteket. 1984-ben az országos gyermekrajz pályázat emelhető ki a programok sorából és múzeumi könyvnapokat is szerveztek különböző „akciókkal”. A legnépszerűbb múzeumi foglalkozások ebben az évben a *Végvárak*, a *Farsang* és az *Eger a századfordulón* voltak, melyeket nemcsak a vármúzeumban, hanem iskolákban is kérhettek az iskolai osztályok számára. 1986-ban városismereti séták sorozatát szervezte meg az intézmény Egerben. 1987-ben belépőjegyes képeslapokat vezettek be négy kiállítóhelyen és a Magyar Rádió: Kis Magyar Néprajz sorozatában szerepelt több egri muzeológus előadása. A következő évtől pedig napközis tábort indítottak.³

A rendszerváltást követő évek a látogatószám mellett a múzeumi közművelődésben is jelentős visszaesést hoztak. A tendencia azonban néhány év után megfordult és az 1990-es évek közepétől már újra jelentős bővülésről és újszerű kezdeményezések megjelenéséről beszélhetünk.

A fejlesztések közül az állandó kiállításokban megvalósult látványos, interaktív megoldások is fokozták a fiatalok érdeklődését. A 2001-ben megnyílt egri vár története kiállításban egy 1572-ben készült várfelmérés alapján számítógépes tömegrekonstrukciót készítettünk az egri várról. A látogató virtuális sétát tehet a XVI. századi várban, mely egészen más képet mutatott akkor, mint napjainkban. A számítógépet elsődlegesen a diákok használják. A felnőttek is érdeklődnek a feldolgozás iránt, de inkább a program televízióra készült változatát, a narrációval készült filmet tekintik meg. Ungancsak a diákoknak készült az a nagyméretű makett, mely a várostromot ábrázolja több epizóddal, lovascsapattal, török táborral stb.

A fény- és hanghatások, ágyúlövések beépítése a történeti kiállítás mellett a kazamaták, ágyútermek fejlesztésénél is fontos szempontot jelentettek. Az eddig csak a film- és regénybeli emlékek, valamint a tárlatvezetők elmondása alapján elképzelt működést be is tudják a technikai megoldások segítségével mutatni, például a Bornemissza-féle tüzes kerék, az ágyúk és az aknafigyelő dobok esetén. Több ágyúmásolatot is öntettek és a töltéshez használt eszközök is elkészültek, így a *harbel cirkel tűzérési mérőműszer*, a *pemete*, *döröklörúd* stb. A vármúzeumban pirotechnikai raktár került kialakításra, és ezzel párhuzamosan az egyik munkatársat pirotechnikusképzésre iskolázták be. Ezt követően lehetővé vált, hogy az ágyú betöltését és elsütését teljesen korhűen tudják bemutatni.

A diákok számára több kiadvány is készült, ezek közül „*Az egri vár – Fedezd fel!*” címet viselő szóróanyagot emelnék ki, amely úgy kalauzolja a várban a tanulókat, hogy a látogatás után internetes visszacsatolási lehetőséget biztosít a múzeum felé, kérdések segítségével.

1996-tól indult el a nyári szünetben a *Vártábor* egy hetes, napközis, illetve bentlakásos turnusokkal. A tábor programjának kialakításakor valamennyi múzeumi szakterületet bevontak a szervezők, a néprajztól a régészetten át az irodalomtörténetig. A közművelődési szakemberek mellett, a foglalkozások

³ Veres Gábor: A közművelődés és közönségkapcsolatok ötven éve a Dobó István Vármúzeumban. In: Agria. A Dobó István Vármúzeum Évkönyve XLIV. Eger, 2008. 369–382.

megtartásába 5–6 muzeológus is bekapcsolódott. A tábor azóta is nagyon sikeres. A turnusok a tavaszi szünetet követő héten megtelnek anélkül, hogy reklámoznánk.

A vetélkedők szervezése is jelentősen megmozgatta a diákságot, melyek közül az M3-as autópálya építését kísérő régészeti feltárásokra épült megyei-városi szintű középiskolás vetélkedő emelhető ki. A legnagyobb szabású azonban a török ostrom visszaverésének 450. évfordulóján meghirdetett országos vetélkedő volt, melyet a vármúzeum a pedagógiai intézettel közösen rendezett meg, s több mint ezer tanuló vett részt benne. Az idén, a 460. évfordulón újra vetélkedőt hirdettek meg, melynek döntőjét 2012 szeptemberében fogják tartani.

A múzeum több olyan nagyrendezvényt szervez minden évben, ahová családok érkeznek esetenként több ezres számban. A gyerekeknek szóló programokat *Kézzel fogható história* címmel kínálják, például a *Végvári Vigasságok* nyári történelmi fesztivál idején. A program középkori fegyverek, viseletek kipróbálását, népi és történelmi gyermekjátékok tanítását foglalja elsősorban magában. A jeles napok programsorozata (húsvét, pünkösöd, Szent Iván nap) pedig kézműves foglalkozásokkal várja minden évben a diákokat. Az *egri várjátékokat* 1996-tól kezdődően minden esztendő júliusának utolsó hetében rendezi meg a múzeum. A kilenc napos fesztivál során azokat a történelmi korszakokat idézik fel, amikor az egri vár országos jelentőséggel bírt, így Szent István korától a Rákóczi szabadságharcig.

A programsorozathoz kapcsolatosan, hétvégéken a korhű kosztümökbe öltözött szereplők Eger történelmi belvárosán keresztül kikiáltóval, zenével vonulnak fel a várba. Itt egymást váltják a történelmi programok. A középkort idéző haditorna a közönség egyik kedvence. Évről-évre több csoport vesz részt, akik a kard-szablyavívástól a hajítófegyvereken át (dárda) az ijig valamennyi hagyományos fegyvert felhasználnak mozgalmas bemutatókhoz, melyeket a Gótikus palota udvarán tartanak.

A várjátékok alatt két országos verseny is zajlik minden évben. Az egyik a katonai hagyományörző csoportok versenye, ahol az ország több pontjáról érkező haditorna klubok mérik össze ügyességüket, erejüket. A másik a bástyamászó-verseny.

A legsikeresebb műfajok minden évben helyet kapnak a fesztiválon. A keleti kultúrák napjai is sok érdeklődőt vonzanak, amikor a programok a város török korát idézik, a keleti hastánc mellett török zenei koncerteken és viselet-bemutatón is részt vehetünk. A XVII. században épült egri minaretből – a program részeként – műzezin imára hívó éneke hangzik fel.

Az említett állandó témák mellett, minden évben valamilyen aktualitást is kiemelték a programokkal. Ilyen volt például a Millennium vagy 2003-ban a Rákóczi-napok, illetve 2005-ben a Visegrádi országok reneszánsz hétvégéje és a Bornemissza Gergely életét bemutató előadások (1555-ös halálának évfordulóján). Jelentős azoknak a visszajáró látogatóknak a száma, akik a várjátékok programját, versenyeit teljes egészében megtekintik, szabadságukat ekkor töltik városunkban. A fesztivál idején kiállításaink is hosszabbított nyitva tartással várják a látogatókat.

1552. október 17-én a török sereg több mint ötheti ostrom után megkezdte az elvonulást az egri vár falai alól. Ez ugyan több napig tartott, de a főerők eltávozása a vereség beismerését jelentette. 2002-ben a hősiesség 450. évfordulójáról éves programsorozattal emlékeztek Egerben. Ennek zárása volt az első alkalommal megrendezett *Egri Vár Napja* október 17-én, melynek közel tízezer látogatója volt. Ezt követően minden évben programokat kínálnak a Vármúzeumot ezen a napon felkeresőknek. A nyílt nap során valamennyi kiállítás ingyenesen látogatható és olyan helyeket is megtekinthetnek, melyek egyébként zárva vannak a vendégforgalom elől, például a restaurátor műhelyt. A diákok múzeumi és kézműves foglalkozásokon vehetnek részt, különböző történelmi programok, haditorna bemutatók zajlanak. Egerből és az ország minden részéről jönnek iskolai osztályok a rendezvényre, mely nemcsak a diákok, hanem minden korosztály számára hasznos időtöltést, a történelmi hagyományok jobb megismerését kínálja. Hasonlóan egy napos rendezvény a 2004-től Szent Iván napján megrendezett Múzeumok Éjszakája. A múzeumhoz kötődő speciális programokkal várják ekkor a látogatókat.

Az egri vár katonai hagyományai a püspökség alapításáig, Szent István koráig nyúlnak vissza, amelyek a tatárjárás után megépült kővárban, a XVI. századi végvári harcokban teljesedtek ki. A várvédők korabeli ruházatát és fegyverzetét ismertük, így lehetséges volt ennek rekonstrukciója. Európa több városában (Prága, Athén, London) kiemelkedő turistalátványosság az őrségváltás, mely Magyarországon még sehol nem került a tradícióknak megfelelően felújításra. Az őrség a vármúzeum három helyszínén áll 2003-tól főszezonban, minden hétvégén, 10–16 óra között. Az őrség számára korabeli sátor készült, amelyet korhű bútorzattal (asztal, székek) rendeztek be. Az asztalokon fakupák, kockajáték, malomjáték, így a látogatók a pihenő katonák életébe is bepillantást nyerhetnek. Az őrségváltás az alábbi koreográfia szerint zajlik: a sátor mellett sorakoznak fel őrségváltás előtt a korabeli viseletbe öltözött katonák, a tiszt ellenőrzi a felszerelésüket (mustra), majd dobzó kíséretében, a felvezető tiszttel az ágyú-

dombra vonulnak, ahol a 11 és 15 órai váltást ágyúszó jelezi. Ezt követően körüljárják az őrhelyeket, ahol kettesével átveszik a szolgálatot. A szolgálatellátáshoz 14 fő közlegény (6-6 fő ór, 1 felvezető és 1 fő dobos) szükséges. Ennek megfelelően 14 és 2 tartalék ruházat készült (dolmány, süveg, ing nadrág, öv, csizma), fegyverzet (lándzsa, tisztí szablya és buzogány, rákfarkas sisak) és kiegészítővel (övek, tisztí kacagány, dob, szij) együtt. Az ágyúk elsütéséhez pirotechnikust alkalmaznak.

A múzeumpedagógia szempontjából a 2003-as év legjelentősebb beruházása a Balassi-terem felújítása volt. A terem burkolata, világítása és bútorzata a látványterv alapján rusztikus képet kapott. Nagyszámú műtárgymásolat készült, például fegyverek és kiegészítőik: íjak, kardok, puskák, löporszaruk, golyóöntők, tegezkek; viseletek: női-férfi, török-magyar stb. A terem felszereltségére építve 14 múzeumpedagógiai foglalkozást állítottak össze, melyek az interneten és egy szóróanyagon is megjelentek. Külön témákban készültek foglalkozások a középiskolások, felső tagozatosok, valamint az alsóok számára.

A Dobó István Vármúzeum rendezvényei, kiállításai nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a történelmi környezetre és a múzeumban őrzött tárgyakra támaszkodva segítsék a szűkebb és tágabb környezetben élők érdeklődésének a felkeltését és fenntartását a helytörténet iránt. A végvári harcok kora iskolai tananyag, Gárdonyi Géza Egri csillagok regénye pedig kötelező olvasmány. Ezek kapcsán jelentős a vármúzeumra irányuló figyelem, mely előnyt jelent a helytörténet más időszakainak, eseményeinek a megismertetésében is. A tudományos-ismeretterjesztő tevékenységben egyre többet segít – széles kínálatával és színes eszköztárával – a múzeumi közművelődés.

Veres Gábor

Az egri népviselet

A 2005-ben megjelent *Heves megye népművészete* című kötet a megye színes népviseletei között az egri viseletet is részletesen bemutatja.¹ 2007-ben az egri hóstyák történetét, életét feldolgozó kiadvány az egri viselet alakulását, jellemzőit foglalja össze.² Ezek alapján állítottam össze a színes egri viselet néhány különlegességét, érdekes elemét bemutató írást.

Az egri viselet a XIX. században „az ország egyik legdíszesebb, de parasztos jellegű viselete volt”, erről több metszet és leírás is tanúskodik. *Medve Imre* 1845-ben megjelent színezett rajza mennyasszonyt és vőlegényt ábrázol, ezt követi az Egri Ivót megörökítő színezett metszet 1846-ban, melyhez *Sávoly Lajos* írt ismertetőt. A legrészletesebb viseletleírás *Mártonffy Károly* tollából származik 1854-ből, melyet szintén kitűnő metszet egészít ki. A mellékelt képen két pár és egy kislány van viseletben. Ezüstgombos posztóruhában a legjobb módú egri kapások egyike, Lebujs Kovács látható. „A közlakosság, vagyis az úgynevezett kapások, s ez a szó saját képi értelmében az egri nép [...] ősi szokásaihoz a mai napig leghívebb maradt, s az ő magyar köznép festészeti szépségű viseletének példányául szolgálhat.” A módos gazdán csizma, zsinórral díszített magyar nadrág, mellény, dolmány és félvállra vetve prémmel szegélyezett mente, mindegyik ruhadarab súlyos ezüstgombokkal megrakva, ezüst mentekötő lánccal. Az egész viseletegyüttes egyedülálló a maga korában. A magyar férfiviseletben két rövid posztóujjast különböztetünk meg: a *dolmányt* és a *mentét*. A nemesi és huszáros díszruhánál szokás volt egyszerre viselni a kettőt, mégpedig a dolmányt felöltve, a mentét pedig a felöltött dolmány felett vállra vetve, panyókásan. A népnél a posztó ruha ilyen teljes formájában igen ritka lehetett, mert nem telt mindkettőre. Egyetlen ábrázolást ismerünk, ahol a dolmány fölött láthatjuk a mentét, sőt a dolmány alatt mellény is van, s ez az egri 1854-ből való ábrázolás.

„Általános viselet [...] a legénységnél a sarkantyús csizma és a cifra szür vagy bunda, mely leginkább veres színű selyembojtokkal és posztóvirágokkal van fölösen kihányva”. Cifraszűr az 1854-es metszet előtt az Egri Ivót megörökítő képen is megjelenik, 1846-ban, s az a legkorábbi cifraszűr-ábrázolások közé tartozik. Az egri szürszabók az Eger környéki falvakban, sőt a Tisza vidékén is árulták a szüröket. Egerben az 1870-es években a cifraszürnek egy sajátos, minden vidéktől eltérő típusa divatozott, a teljesen telehímzett szür. Flittert, gyöngyöt, apró tükröket is tettek rá. Ez volt az országban a legcif-

¹ Cs. Schwalm Edit: Viselet. In: Petercsák Tivadar és Veres Gábor (szerk.): Heves megye népművészete. Eger, 2005. 371–466.

² Cs. Schwalm Edit: Népviselet. In: Guszmánné Nagy Ágnes, Miskolczi László, Petercsák Tivadar (szerk.): Az egri hóstyák. Eger, 2007. 71–93.